
Възможности за прилагане на чуждестранния опит в сдружаването на малките земеделски производители в България

Ас. д-р РАЛИЦА ТЕРЗИЙСКА

Университет за национално и световно стопанство – София

E-mail: ralica_rvt@abv.bg

Резюме

Целта на настоящата статия е: на основата на анализиране на проблемите на малките стопанства в нашата страна и оценката на добри практики на сдружаване на производители в ЕС, да се изведат възможности и препоръки за създаване на мрежи на сътрудничество на земеделски производители в България. В първата част е направен анализ на структурата на малките стопанства и са изяснени същността и основните характеристики на мрежовите структури. Във втората част са представени две добри практики (в Испания и в Полша) за обединяване на земеделски производители в мрежи на сътрудничество, както и предимствата за отделните стопанства от участието им в клъстерите. В последната част са разкрити ефектите от сдружаването на земеделските стопани и са дискутирани някои от проблемите за слабото разпространение в България на мрежовите структури.

Ключови думи: малки стопанства, мрежови структури, сътрудничество

Opportunities for Applying The Foreign Experience in The Collaboration of Small Farmers in Bulgaria

RALITSA TERZIYSKA, Ph. D.

University of national and world economy – Sofia

E-mail: ralica_rvt@abv.bg

Abstract

The purpose of this article is based on analyzing the problems of small farms in our country and assessing good practices of association of producers in the EU to bring out options and recommendations for creating networks of collaboration of farmers in Bulgaria. The structure of small farms has been the analyzes in the first part and the nature and main characteristics of network structures have been clarified. The second part presents two good practices (in Spain and Poland) to unite the farmers in networks of collaboration and benefits for individual farms from their participation in clusters. The effects of the association of farmers have been disclosed in the last part and some of the problems of poor distribution in Bulgaria of network structures are discussed.

Key words: small farms, network structures, collaboration

Съществуващите проблеми, свързани с цените по веригата на доставки на хранителни продукти, стават все по осъзнати на международно равнище. От една страна, изкупните

цени на първичните (земеделските) продукти са много ниски. От друга страна, се констатира, че цените, които плащат потребителите на храни, са високи. Анализите ясно показ-

ват, че основната част от добавената стойност по веригата – от производството до крайната реализация на продукти, се присвоява от търговците и преработвателите, и много малка част остава за земеделските стопани. Като основна причина за това се сочи разпокъсаността на земеделското производство, в резултат на което, в процеса на договаряне на изкупните цени, земеделските стопани се оказват икономически по-слабата страна.

Необходимостта да се подобри сътрудничеството между стопаните, за да се повиши конкурентоспособността едновременно и на земеделците, и на хранително-преработвателната промишленост, е предпоставка за възникване и развитие на различни форми на сътрудничество, координация и кооперация. Обединяването на стопаните създава условия за заемане на по-силни позиции на пазара и по-добри възможности за реализация на произведената продукция, което от своя страна води до получаване от производителите на първични земеделски продукти на по-голям дял от добавената стойност на крайния продукт. Други ползи са възможностите за планиране и намаляване разходите за производство и прилагане на земеделски практики, опазващи околната среда. Вследствие на сътрудничеството се увеличават и възможностите за проучване и въвеждане на устойчиви производствени практики и иновации.

Цел на статията е: на основата на анализирани на проблемите на малките стопанства в нашата страна и оценката на добри практики на сдружаване на производители в ЕС, да се изведат възможности и препоръки за създаване на мрежи на сътрудничество на земеделски производители в България.

Необходимост от сдружаване на малките стопанства

Изследователи от различни професионални направления и райони на света фокусират своето внимание върху значението и функциите на мрежови структури (MacKinnon, 2002; Omta, 2004; Matoroulos, 2005; Gellynck, 2010), както и на стимулиране на иновациите в аг-

робизнеса и на различните практики на сътрудничество между отделните производители (Brennan and Dooley, 2005; Daskalakis and Kauffeld-Monz, 2005).

Мрежата на сътрудничество с основание се разглежда от някои автори (Асанс, 2015) като стратегическо предизвикателство, от една страна, защото земеделските производители решават да се съберат заедно, за да повишат конкурентоспособността си, а от друга, защото икономическата конюнктура ги принуждава да търсят съюзници, с цел оцеляване на стопанството. Според някои автори (Brown and Locket, 2004; Doitchinova et al., 2014) мрежите се възприемат като силно развита форма на сътрудничество. Мрежовата структура предоставя предизвикателство за съвместно развитие, което се състои в споделяне на опит, иновации, контрол на интензивността на конкуренцията или за получаване на достъп до ресурси, които не са вътрешна собственост.

Осъзнатата потребност от обединяване в различни мрежови структури за сътрудничество е довела до формиране на редица функциониращи клъстери, организации на производители и неформални мрежи. Поради голямото им разнообразие към момента не съществува статистика за техния брой, но мрежовите структури имат значимо присъствие и значение в икономиките на различни страни и райони.

Мрежовите структури са възможност за подобряване на пазарните позиции на малките стопанства в България. Част от проблемите, свързани с конкурентоспособността на малките стопанства, произтичат от техния малък икономически размер и лоши пазарни позиции при преговори с доставчици и клиенти, и липса на дългосрочни отношения с преработватели и други клиенти. Слабите връзки в хранителната верига пречат на планирането на развитието на стопанствата и намаляват стимулите за инвестиции.

Критериите, по които може да се определи дали едно стопанство е малко, са разнообразни: използвана земеделска площ (ИЗП); годишни работни единици (ГРЕ), влагани в

стопанството; пазарно участие; икономически размер (стандартен производствен обем – СПО) или комбинация от критерии. Последният показател е единственият, който е приложим за всички видове стопанства, и дава възможност за тяхното съпоставяне. За малки стопанства се смятат тези, които имат стандартен производствен обем до 4000 евро. От тях много малки са тези, които имат СПО до 2000 евро, средни – от 4000–8000 евро, и за големи над 8000 евро. Съгласно показателя използвана земеделска площ, за малко стопанство се счита това с по-малко от 1 хектар ИЗП.

Съгласно данните от преброяването на земеделските стопанства в България през 2013 г. общият им брой е 254 142. Според критерия ИЗП, в категорията от 0 до 1 ха са отнесени 143 502 стопанства, което е 56% от общия брой. Броят на стопанствата със стандартен производствен обем до 4000 евро представляват 75% от всички (табл. 1). Въпреки това, относителният дял на СПО в хил. лв. е едва 8%.

По производствена специализация малките земеделски стопанства преобладават и при деветте типа стопанства (фиг. 1). Най-голямо е присъствието им при стопанствата от сме-

сените животновъдни стопанства и трайните насаждения. В тези групи малките стопанства достигат съответно 91,6% и 87,5% от общия брой. На следващо място са специализираните в смесено животновъдство и растениевъдство.

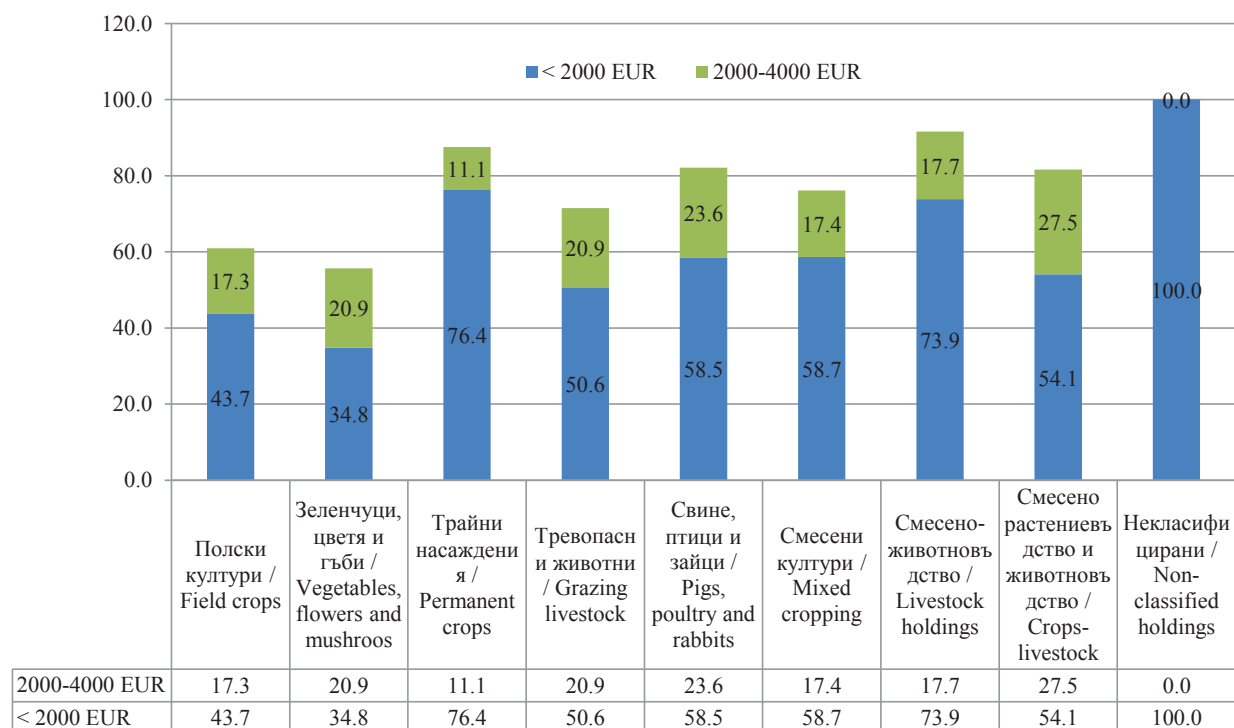
Основните недостатъци на малките стопанства са проучвани от различни български автори (Nikolov et al., 2015). Сред основните им проблеми се извеждат: високи производствени разходи, както и производство в малки обеми; слабото влияние върху изкупните цени и др. Неблагоприятната възрастова и образователна структура на управителите на стопанствата също е пречка за подобряване ефективността на малките стопанства. Ниската кредитоспособност и недостатъчен оборотен капитал са причина за физическо и морално остаряло оборудване и ниска степен на механизация на производството. Същевременно е налице и липса на опит при кандидатстване по мерки от ПРСР и слаба информираност за пазарните тенденции.

Голяма част от посочените слабости могат да бъдат преодоленни чрез участие в различни организационни структури, които предоставят следните възможности: повишаване на конкурентоспособността; намалява-

Таблица 1. Разпределение на стопанствата според икономическия размер (СПО)
Table 1. Holdings by economic size

Земеделски стопанства / Holdings	Брой / Number	Отн. дял / Share, %	СПО хил. лв. / Standard output	Отн. дял, %	Среден ик. размер (евро на стопанство) / Average economic size (euro per holding)
Малки, в т. ч.: / Small, including:	191 612	75	274 307	8	1,43
- много малки / very small	140 228	55	129 800	4	0,93
- малки / small	51 384	20	144 507	4	2,81
Средни / Average	27 547	11	151 104	5	5,49
Големи / Large	34 983	14	2 561 099	79	73,21
Всичко / Total	254 142	100	3 260 817	100	

Източник: МЗХ, Агростатистика, преброяване, 2013 г.
Source: MAF, Agrostatistics Department, FSS 2013.

Фиг. 1. Разпределение на малките земеделските стопанства по типове производствена специализация, 2013 г.

Fig. 1. Small holdings by farm type, 2013

Източник: МЗХ, Агростатистика.

Source: MAF, Agrostatistics Department.

не на транзакционните разходи; повишаване на рентабилността на стопанската дейност на членовете; осъществяване на обща маркетингова стратегия; редуциране на стопанския риск; подобряване условията на реализиране на продукцията чрез сключване на колективни договори; преодоляване на опортюнизма и други (Doitchinova et al., 2014; Terziyska, 2016). Обединяването на земеделските производители дава възможност да се реализират предимствата на уедреното производство и предлагане, което респективно оказва положително влияние върху икономическия резултат от стопанската им дейност.

Добри практики за сътрудничество и коопериране

В световен мащаб съществуват разнообразни форми на сдружаване на земеделски

производители. Някои от тях са възникнали вследствие на регионалната си близост, а други – включват икономически агенти, участващи в движението на продукта от производителя до крайния потребител. Добър пример за регионално възникнало сътрудничество между земеделски стопани е агроиндустриалният клъстер в Алмерия, чието начало е през 1980 г. Той възниква, за да създаде нови възможности на няколко хиляди фамилни земеделски стопанства, отглеждащи зеленчуци в полиетиленови оранжерии, да получат достъп до международни пазари. Алмерия е източна провинция на Андалусия. Намира се югоизточно от Иберийския полуостров. Природните условия на тази провинция са уникални в Европейски контекст (García-Latorre et al., 2001). Някои от нейните по-специфични характеристики я правят много подходяща за интензивно производство на плодове и зелен-

чуци, както и подходящите климатични условия за производство на зеленчуци, извън традиционния сезон, дават на производителите в тази област сравнителни предимства. През 80-те години, приоритетно направление е подобряването на сортовата структура и производствения процес, насочване към желани за пазара видове и сортове зеленчуци, създаване и реализация на успешна маркетингова стратегия. През 90-те години, след продължителен значителен растеж на производството, започва създаването на дистрибуционни центрове в провинцията, както и създаването на автономни фирми в различни сектори. Приемането на Испания в ЕС, възможностите за финансиране на земеделското производство и маркетинга на продукти стават мотиватори за създаването на кооперативни и дружествени форми на второ и следващо ниво.

Клъстерът обединява различни структури, които предоставят услуги на земеделските стопани за: сортиране, съхранение, преработка и търговия, транспорт, ИТ услуги, агрономическо консултиране, финансова помощ, както и снабдяване с агрохимикали, семена, техника и други. Разширяването и разнообразяването на дейностите и услугите води до образуването на сложна мрежа от икономически взаимоотношения, които определят настоящето състояние на агропромишления клъстер Алмерия. В допълнение, има няколко изследователски центрове и професионални сдружения, както и нарастваща тенденция за излизане на чужди пазари не само за продуктите от оранжерийно производство, но също така и на тези от спомагателни производства и услуги (Aznar-Sánchez, 2010).

Динамиката в развитието на този клъстер може да се проследи чрез промени на броя и оборота на фирмите, създаването на работни места и продажбите на международните пазари. През 2008 г. в клъстера участват над 500 фирми, предоставящи услуги. Оборотът им е по-голям от 600 милиона евро (над 200 милиона от които са от чужди пазари), а наетите са почти 19 000 души (Ferraro, 2008). През 2013 фермерите, които са част от мрежата, са 13 500, броят на кооперативите е 70, оборо-

тът е на стойност 2 млрд. евро, а наетите са 40 000, обработваемата площ е приблизително 30 000 хектара. Данните са показателни за устойчивото развитие на мрежовата структура (Giagnocavo, 2014).

Заедно с ОСП и националната селскостопанска политика на координирането, кооперирането и интегрирането на земеделските производители се динамизират от законодателни промени, облекчаващи тези процеси, даващи възможност за съчетаване на традиционното кооперативно управление с отчитане на различния принос на отделните производители в дейността на кооперациите и дружествата.

Важен фактор са и продуктивните връзки, които са установени между различните сектори, съставляващи клъстера. По този начин е създадена мрежа от търговски отношения на сътрудничество, с цел укрепване и интегриране на клъстера. Създаването му е довело до повишаване конкурентоспособността на района, обединяване на голям брой земеделски стопани, осъществяване на общи маркетингови стратегии и възможност за споделяне на стопанския риск.

В зависимост от степента на сложност на клъстера и степента на самостоятелност на решенията, организационната структура може да бъде определена като многофокусна, тъй като са налице голям брой извършвани съвместни дейности, съчетани с висока степен на хоризонтална и вертикална самостоятелност в процеса на вземане на решение.

Управленската структура на клъстера съответства на кооперативната. Към колективните органи можем да отнесем борда на директорите, който е аналогичен на Общото събрание, а към индивидуалните – директор и мениджъри по отдели.

Клъстерът е реализирал поредица от външни икономии, които са редуцирали производствените разходи, и е създадена „индустриална среда“ за улесняване на иновациите и разпространението на знания и опит. Хоризонталните и вертикалните връзки на участниците в клъстера са взаимосвързани, тъй като в него са включени участници, осъществява-

щи широка гама от спомагателни дейности, като се започне от разработването и доставката на суровини, материали и други междинни продукти, и се стигне до специализирани машини, изисквани от сектора, и съпътстващите услуги по сервизното им обслужване и поддържане. Благодарение на непрекъснатото включване на нови фирми, клъстерът развива своята дейност в дълбочина и ширина, и повишава приноса си за развитието на зеленчукопроизводството в Алмерия.

Друг пример за добра практика на сдружаване е Клъстер „Долина на екологичните храни“ (Dolina Ekologicznej Żywności), основан през януари 2010 г. в град Люблин, в Източна Полша. Клъстерът обединява компании, произвеждащи органични хранителни продукти, доставчици, както и институции, и организации за подкрепа на развитието на селските райони. Той включва 18 участници – производители на хранителни продукти, регионални продукти, органични ферми, преработвателни предприятия, както и научен институт по почвознание и растениевъдство и асоциации, които насърчават екологичния начин на живот.

Една от дейностите на клъстера е създаването на екобазар, който е разположен в стария град в Люблин. На него всяка събота местните производители на биологични храни продават своите продукти – сирена, месо, хляб, мед, масла, зърнени култури, сокове, зеленчуци и плодове. Това създава възможност за постоянно пазарно присъствие в Люблин, както и насърчава работата в мрежата, и сътрудничеството.

Благодарение на сътрудничеството и съвместната работа на фирми и институции, принадлежащи на клъстера, в рамките на две години от съществуването си е успял да представи на пазара 13 нови продукти и 26 въведени иновативни методи на производство или продажба на биологични храни.

Друго постижение на мрежовата структура е, че допринася за развитие и обособяване на сътрудничество. Резултат от това е, че две компании създават нов продукт – леноно масло с добавка на женшен. В друга

фирма стартира производството на шунка „samodojrzewajacej“ и се въвежда ново екологично подобрене – използването на суроватка в процеса на производство на месо. Друга от фирмите, произвеждащи плодови сокове, въвежда нови опаковки.

Участието в клъстера дава на членовете способността да рекламират своите продукти чрез презентации на различни срещи – конференции, търговски панаири за органична храна и др.

Членовете на клъстера имат възможността да се възползват от експертния опит и научни изследвания, и проучвания сред потребителите на пазара. Присъединявайки се към клъстера, участниците имат възможност за подобряване на своите умения чрез различни видове обучения и консултантски услуги.

Значителна част от постигнатите резултати се дължат на финансирането на проект „Развитие на клъстер Долина на Екологичните храни“ от Европейския фонд за регионално развитие. Неговата цел е да се изгради мрежа за сътрудничество, ориентирана към екологична земеделска продукция и търговия, като свърже – от една страна – предлагането, а от друга – търсенето, както и различни организации и институции (например регионални власти, университети и изследователски институти, консултантски центрове, такива за сертифициране и контрол).

Стойността му е 2,5 млн. злоти (1,03 млн. лв.), финансиран на 100% от Европейския фонд за регионално развитие. Проектът е осъществен през периода 2010–2013 г., с цел да развие Долината на екологичните храни като структура за сътрудничество и да се подобри и задълбочи кооперирането между научноизследователските центрове, оператори за иновации и дружества, участващи в производството, обработката и разпространението на биологични продукти. Подобряването на конкурентоспособността и иновативността на участниците чрез въвеждането на нови или подобрени продукти и услуги също е поставено като задача от мрежовата структура. При това се е увеличило биологичното производство и броят на работните места в про-

изводствения сектор, както и се е подобрил достъпът на членовете на клъстера до информация и знания в производството, преработката и маркетинга на биологични продукти.

На основата на направения преглед на чуждестранния опит в кооперирането и сътрудничество между земеделските производители може да се обобщи, че обединяването в различни мрежови структури е довело до формиране на редица функциониращи клъстери, организации на производители и неформални мрежи. Концепцията за обединяване в мрежови структури е подходяща за повишаване на конкурентоспособността, особено за малките по размер стопанства.

Заклучение

Направеният анализ на структурата на земеделските стопанства показва, че в страната ни половината от тях се отнасят в категорията малки. Включването им в организации и подобряване на сътрудничеството между тях ще доведе до повишаване на конкурентоспособността и подобряване на пазарните позиции както в България, така и в Европа. Проченият опит за създаване, развитие и управление на мрежови структури може с успех да се приложи в нашата страна при координиране усилията на производители на зеленчуци, овощари, преработватели и търговци за повишаване на конкурентостта на земеделските и хранителните продукти. Резултати от функционирането на мрежи на сътрудничество между земеделски производители са: адаптиране на производството към пазарното търсене; подобро групиране на доставките; концентрация на предлагането; гарантиране на приходите на производителите; инвестиции за опазване на околната среда; и други. А ефектите от функционирането на мрежовите структури се наблюдават в различни изменения – икономически, социални, екологични, и на различни нива – индивидуално, мрежова структура, селски район. Необходими са действия, свързани с популяризирането на подобни функциониращи структури.

Ефективен инструмент за изграждането на жизнеспособни функциониращи мрежови структури в България може да стане прилагането на ПРСР (2014–2020). Резултатите от прилагането на Мярка 142 „Създаване на организации на производители“ от програмата за периода 2007–2013 г. показваха, че не се реализираха очакваните показатели. На практика, от първоначално заложили 150, бяха финансирани едва 4 организации. Причините за слабия интерес се дължат на трудния процес на коопериране на малките стопанства, липсата на взаимно доверие и други (Terziyska, 2017). Редица от констатирани проблеми до голяма степен са преодолен с промяна на нормативната уредба и изисквания през новия програмен период (2014–2020). Разширен е кръгът от подпомагани организации, намален е броят на членовете за признаване на организация на производители от седем на шест и силно е редуцирана стойността на продукцията, която членовете на организацията трябва да предлагат на пазара – от 200 000 лв. до 50 000 лв. Извършените допълнения и изменения в нормативните документи показват усилия от страна на институциите за преодоляване на пречките за създаването и функционирането на сдружения и други мрежови структури. Други мерки от ПРСР, които са насочени към подпомагане на малките стопанства, са: Подмярка 4.1 „Инвестиции в земеделски стопанства“; Подмярка 6.1 „Стартова помощ за млади земеделски стопани“, както и Подмярка 6.3 „Стартова помощ за развитието на малки стопанства“.

ЛИТЕРАТУРА

Asans, K. (2015). Network governance. New Bulgarian University (BG).

Aznar-Sánchez, J. Á., & Picón, A. S. (2010). Innovación y distrito en torno a un "milagro": la configuración del sistema productivo local de la agricultura intensiva en Almería. *Revista de historia industrial*, (42), 157-193.

Brennan, A., & Dooley, L. (2005). Networked creativity: a structured management framework for stimulating innovation. *Technovation*, 25(12), 1388-1399.

- Brown, D. H., & Lockett, N.** (2004). Potential of critical e-applications for engaging SMEs in e-business: a provider perspective. *European Journal of Information Systems*, 13(1), 21-34.
- Daskalakis, M., & Kauffeld-Monz, M.** (2005, June). Trust and knowledge in the behavioural dynamics of innovation networks. In *Paper presented on the 4th European Meeting on Applied Evolutionary Economics*.
- Doitchinova, J., D. Zaimova, M. Colic, A. Petrovic.** (2014). Innovative development of agribusiness - network structures and partnerships. In: *Jubilee scientific and practical conference with international participation "The national agricultural sector – an element of the European agricultural regions in the Europe 2020 Strategy"*, Svishtov, Bulgaria (BG).
- Ferraro García, F. J., & Aznar Sánchez, J. Á.** (2008). El distrito agroindustrial de Almería: un caso atípico. *Mediterráneo económico*, 13, pp. 353-382.
- Gellynck, X., & Kühne, B.** (2010). Horizontal and vertical networks for innovation in the traditional food sector. *International Journal on Food System Dynamics*, 1(2), 123-132.
- Giagnocavo, C.** (2014). Cooperative clusters and rural development: Almería agricultural cluster, <http://c-bird.eu/images/Round%20table-19-03-2014/Cynthia%20Giagnocavo/BULGARIA%20Almeria%20Coop%20presentation-2014%20Giagnocavo.pdf> (3 April 2017, date last accessed).
- Latorre, J. G., García-Latorre, J., & Sanchez-Picón, A.** (2001). Dealing with aridity: socio-economic structures and environmental changes in an arid Mediterranean region. *Land use policy*, 18(1), 53-64.
- MacKinnon, D., Cumbers, A., & Chapman, K.** (2002). Learning, innovation and regional development: a critical appraisal of recent debates. *Progress in human geography*, 26(3), 293-311.
- Matopoulos, A., Vlachopoulou, M., & Manthou, V.** (2005). Exploring clusters and their value as types of business networks in the agricultural sector. *Operational Research*, 5(1), 9-19.
- Nikolov, D., M. Atanasova-Chopeva, T. Radev, P. Borisov.** (2015). Condition and prospects for development of small farms. *Avangard Prima*, Sofia (BG).
- Omta, O.**, 2004. Management of Innovation in Chains and Networks. The Emerging World of Chains and Networks, *Bridging theory and practice*.
- Terziyska, R.** (2016). Network structures in agribusiness as a necessity to increase the efficiency of the farmers. *Symposium Proceedings Second International Symposium for Agriculture and Food*, стр.193-200, Охрид, Македонија.
- Terziyska, R.** (2017). Ocenka na agrarnata politika za sdrujavane na zemedelskite proizvoditeli. *Nauchen forum: Biznesat v 21 vek*, pp. 230-241. Sofia (BG).